

Сьогодні, як і тисячоліття тому, керамічні вироби нікого не залишають байдужими до себе. Зволожена у воді і випалена у вогні глина вишуканістю своєї форми, самобутнім декором, загадковим орнаментом, довершеною технологією виконання вабить містерією свого преображення. У чому ж полягає феномен гончарства, де виток його позачасової і позাপросторової сутності?

Аналіз численних етнографічних і міфопоетичних даних дозволяє стверджувати про високосакральний статус глини в свідомості багатьох народів світу, її широке застосування впродовж усієї історії людства. В уяві первісної, а нерідко, і сучасної людини глина постає першоелементом природи, космічною речовиною з універсальними властивостями. У світоглядній системі наших предків глина займала чільне місце, була оточена ореолом святості й таємничості, отожднювалася з живою істотою, одухотворювалася. Саме з цієї загадкової субстанції, за народними уявленнями, Господь створив людину, землю, сонце й зорі; із загадкової, «животворящої» матерії з'явилася не лише перша людина, а й увесь світ рукотворної природи, що оточував її.

Важливий фактор глини в еволюційних процесах земних цивілізацій проступає крізь час і простір у всьому: від культових і обрядових дійств, магічно-знахарської практики й астрологічно-календарних спостережень до будівельної справи, гончарного ремесла, виникнення і розвитку писемності, медичного й промислового використання, виступаючи своєрідним показником рівня практичного освоєння цього мінералу й пізнання навколишнього світу.

В ієрархії природних мінералів і рукотворних матеріалів первісних суспільств глина займала чільні позиції. Асортимент керамічних предметів з часів неоліту є розмаїтим: це ритуальні скульптурки, іграшки, посуд; таблички для писання; календарі; магічні фігури та чаші; світильники; прикраси; печатки; кремацийні урни; трини та саркофаги; еталони (замінники грошових монет); ядра для пращ; тиглі та форми для виливання; головки гончарних кругів; цегла й черепиця, бовдури, облицювальна плитка, кахлі; каналізаційні, водогінні та дренажні труби; труби для ковальських міхів; люльки для куріння; серпи, мотики, рогаці; настінні гаки; горшки — водяні млини, термоси-холодильники для води, зерновики, годівниці для тварин; голуб'ятники, вулики, масло-робні; абажури й плафони для світильників, умивальники та вбиральні, медичні таблетки, предмети для ігор та інше. Згодом, із освоєнням технологій обробки інших природних матеріалів, глина поступово відійшла на другий план. Утім, сучасна наука починає пізнавати нові можливості застосування глини, адже вона — унікальний матеріал для ізолювання, знебарвлення, сухого очищення, наповнення в бетоні; лікування; формування паперу; виготовлення plomb і зубних протезів, штучних кісток та складних суглобів, музичних інструментів і начиння для письма, різноманітних фільтрів і свердел, штепсельних вилок, діелектриків, напів- і надпровідників, деталей радіо- і телеапаратури, фарб, біокерамічного покриття екранів телевізорів і камер холодильників нового покоління, двигунів внутрішнього згорання, захисної оболонки й палива для ядерних реакторів, елементів космічних кораблів...

Загальноновизнаним є пріоритетність глини в будівельній справі як давніх, так і сучасних народів, що зумовлено не лише її унікальними

фізико-хімічними, а й ритуально-магічними властивостями. Адже завдяки глині споруда здобуває захисний енергетичний контур, необхідний для забезпечення нормальної життєдіяльності людини.

Цікавим джерелом набутих людством знань є міфологічна традиція різних народів світу, за якою глині відводиться важлива роль в антропологічних процесах, де вона є матеріалом для творення фізичного тіла першолюдини. Подібні світоглядні концепції мають під собою вагоме підґрунтя — як символіко-метафоричне, так і фізико-хімічне, що підтверджується сучасною наукою: глина виступає одним із вирішальних факторів у процесах трансформації неживої природи в живу — її часточки слугували каталізаторами та шаблонами амінокислот, необхідних для формування молекул протеїну — основи органічного життя на нашій планеті. У цьому контексті цікавим є і те, що за принципами тожності, глина як і земля, одухотворювалася, набувала ознак живої істоти, здебільшого — жінки. Невипадково у міфопоетичних уявленнях земля-глина виступала символом плодючості, вважалася жіночою божественною сутністю, що породжує із своєї утроби життя, творить магічне перетворення речовин, випромінює вітальну енергію.

На початкових стадіях пізнання й освоєння людиною навколишнього природного середовища глина виступала важливим чинником інформаційно-знакової системи давнини, вирішальним фактором виникнення та розвитку писемності в окремих регіонах планети. Сакральні знаки, давні міфи й легенди, священні писання, історичні хроніки, астрономічні спостереження, географічні та білінгвістичні словники, граматичні твори та хрестоматії, трактати з магії та медицини «довірилися» в стародавньому світі виключно глині. Особлива роль в інформаційній системі давнини належить глиняним печаткам, що ще з часів бронзової доби виступали в ролі амулетів із зображеннями ритуальних візерунків або тотемів.

Лікувальні властивості глини зумовлені передусім її вібраційними характеристиками та якісними показниками внутрішньої активності. Цей мінерал здатний фіксувати магнетичні потоки Землі й бути носієм певних енергетичних контурів, що широко застосовувалося в знахарстві та народній медицині різних народів світу. Магічні властивості глини використовувалися і в різноманітних ритуалах, обрядах і священнодійствах. У багатьох сучасних племен існує ціла система ритуалів очищення із застосуванням глини.

У світовій міфологічній традиції боги-деміурги, божества й духи виступають першими гончарями, які спочатку різноманітними техніками виліплюють з глини складові світобудови: зорі, сонце, місяць, землю, а потім створюють живих істот, зокрема людину. Міфологічні й фольклорні джерела народів світу вказують на те, що вміння надавати глині форму й змінювати її фізичний стан здобуто людьми не внаслідок випадку чи експериментування, а шляхом безпосереднього навчання, передачі, запозичення чи викрадення «божественних» знань. Для більш ефективної передачі людству сакральних знань Вищими Силами створювався так званий інститут патронства: боги — покровителі гончарства сприяли зародженню, утвердженню й розвитку цього ремесла в людському суспільстві. Пізніше функції навчання та покровительства ремеслу були перекладені на легендарних посередників між богами та людьми — культурних героїв і святих.

У міфопоетичній свідомості епохи освоєння природних матеріалів саме гончар постає всемогутнім божеством, отождненням надприродних сил, здатним досконало володіти космічними першоелементами

Гончарний круг. Священна мить гончарування.
Potter's wheel. A sacred moment of pottery process.

Миска, с. Паланочка,
Маньківський р-н,
Черкаська обл. 1970–80-ті роки.
УЦНК «Музей Івана Гончара».

Dish, Palanochka village

Mankivskyy region, Cherkasy

Oblast, 1970–80's, Ukrainian

Center of Folk Culture

Museum of Ivan Honchar.

Банька, Богуславський р-н,
Київська обл. XIX ст.

УЦНК «Музей Івана Гончара».

Ban'ka (Ball Shaped Jug) Boguslav region,
Kyiv Oblast, 19th century, Ukrainian Center
of Folk Culture Museum of Ivan Honchar.

та стихіями — землею-глиною, водою, повітрям, вогнем, а його ремесло пов'язується в народній уяві з магією та чаклуванням. Тож, не випадково гончар займає привілейовані щаблини суспільної ієрархії, виступає посередником між світами людей і богів, уявляється наділим магічною силою і чарівними властивостями на підставі його безпосереднього зв'язку з природними стихіями і здатністю до їх приборкання та використання. Гончарі архаїчних суспільств постають не лише митцями чи ремісниками, а й жерцями та священнослужителями. Лише в окремих регіонах і значно пізніше гончарство вважалося нечистим, «презирливим» ремеслом.

Зламний момент перших спроб людини змінювати природний стан речовин припадає саме на початок випалювання виробів із глини. Гончарська піч віддавна уявляється горнищем стихій, де в земних умовах відбуваються містерії взаємодії першоелементів природи і перетворення матерії, материнською утробою, де народжуються глиняні вироби. Особливого значення набуває і гончарний круг як символ магічного кола — універсальної вселенської форми.

Професійні обряди гончарів слід розглядати як регулювання трансформації глини шляхом маніпуляцій гарячим і прохолодним, вологим і сухим, вогнемі землею, прагненням дотримуватися ритуальної чистоти й всебічної гармонії. Річ, виготовлена з повним дотриманням комплексу обрядових дій, відповідно до встановлених канонів вибору матеріалу, місця, часу і технології виробництва, вважалася божественною, «чистою». Глиняні вироби, за посередництвом ритуалів, що супроводжували процес творення, набували сакрального змісту, уподібнюючись світовим символам та образу самого майстра.

Цікавими є уявлення про витвори гончарів, зокрема посуд, який фігурує в тому чи іншому образі ще до появи самої людини, символізуючи вселенські принципи та явища. Міфопоетичне світосприйняття ототожнювало посуд з астральними об'єктами — сонцем, землею, місяцем, зорями. Народні уявлення про сакральний символізм посудини відобразилися і в ранніх формах релігії. У світовій міфології посуд є одним із головних атрибутів богів і божеств, символізуючи їхню силу.

Форма керамічної посудини залежить від її матеріалу, функціонального призначення, гончарських традицій і творчого потенціалу самого майстра. Гармонійний виріб постає внаслідок дотримання при його виготовленні основних пропорцій вібраційної ритмічності. Сталість і подібність форм широкого асортиментного ряду кераміки різних культур світу є очевидною. Це зумовлено не лише прагматичними чинниками й функціональними вимогами, а й спільними витоками та спадкоємністю народних творчих традицій, архетипністю складових чинників та тотожністю символіки гончарного мистецтва.

Орнамент, разом з іншими декоративними засобами, слугує ефективним засобом органічного вираження цілісності й гармонії гончарного виробу, складаючи його невід'ємну інформативно-знакову частку. Декор ритуального глиняного посуду багатьох традиційних культур призначався передусім для встановлення зв'язку з різними планами буття, виявлення духовних сил, втілених у посудині, й, відтак, «співробітництва» з ними.

За своїми стильовими і формотворчими ознаками, символічною значимістю українське гончарство як комплекс культурних знаків — від трипільської доби до мистецьких традицій VIII — початку XX ст. стоїть врівень, а то й перевершує гончарство Стародавнього Китаю, Єгипту, Ірану, Мезоамерики, Індії та Японії, постаючи чільною складовою європейської культури, як давньої, так і сучасної. Гончарська спадщина українців — від міфопоетичних уявлень про глину і ремесло, ритуально-обрядового комплексу гончарювання до орнаментальної семантики й семіотичного статусу предметів гончарного виробництва — сягає вершин загальнолюдської творчості.

Українське гончарство, маючи славні сторінки свого історичного розвитку

Мальований трипільський посуд.
Painted Trypillia tableware.

(кераміка епохи неоліту, ранньослов'янська, черняхівська, давньоруська та середньовічна кераміка), свого чи не найвищого рівня досягло в XVII–XVIII ст. з виготовленням високоякісного посуду, іграшки, кахлів, архітектурних елементів будівель у формі рельєфних і мальованих кружал, прямокутних плиток з орнаментом та іншого. В першій третині XX ст. у різних регіонах України діяло понад сімсот гончарних осередків, серед яких: Адамівка, Бубнівка, Бар, Смотрич, Майдан-Бобрик, Жорнище — на Поділлі; Товсте — на Тернопільщині; Косів, Пистинь, Коломия, Кути — на Івано-Франківщині; Шпиколоси — на Львівщині; Ужгород, Хуст, Вільхівка, Мирча — на Закарпатті; Коболчин — на Буковині; Рокита, Дубровиця, Троянів, Велика Клецька — на Волині; Дибинці, Васильків, Нові Петрівці, Віта Поштова — на Київщині; Ічня, Короп, Ніжин, Олешня на Чернігівщині; Сунки, Паланочка, Голоківка, Чигирин, Сміла, Суботів, Гнилець, Канів, Умань, Громи, Томашівка, Кочержинці, Шаріно — на Черкащині; Опішне, Котельва, Хомуць, Комишня, Поставуки — на Полтавщині; Ізюм, Нова Водолага, Валки, Харків, Піски, Буди, Топольське — на Харківщині; Кролевець, Шатрище, Глухів, Межиріч, Глинськ — на Сумщині; Цвітна — на Кіровоградщині; Литвинівка, Брусівка, Тишківка — на Луганщині. На той час народна кераміка залишалася майже незмінною, зберігаючи свої традиційні регіональні особливості. Однак подальші примусова колективізація, голодомори, репресії завдали значної шкоди гончарному промислові, який дещо поживався у повоєнні десятиріччя. Нині ж традиційне гончарство в Україні, на жаль, зникає. Лише в найпотужніших колись осередках працює один-два старі майстри, зокрема Іван Бібік, Василь Омеляненко, Микола Пошивайло, Михайло Китриш, Ганна Діденко, Михайло Острянин, Михайло Карпович, Єфросинія Міщенко, Валентина Живко, Марія Кахнікевич, Надія Вербівська, Володимир Ковальчук, Василь Вдовин, Іван Бойко. Загальмувалася спадкоємність гончарних традицій; молоді

керамісти рідко вдаються до відтворення чи осучаснення традиційних форм виробів, працюючи переважно «на ринок» і на вподобання «туристів». Тому виникає велика потреба підтримки, відродження і розвитку кращих традицій українського гончарства, які далеко не вичерпали себе як з обрядового, мистецького, так і з практичного погляду. Бо ж недаремно славновісний Іван Макарович Гончар вказував на значимість народного мистецтва в житті українців: «Все, що ви бачите перед собою — вишивані і ткані рушники, скатертини, картини, образи, мальовниче гончарство, вбрання — усе це та сама чарівна поезія нашої пісні, нашої думи, заспівана розмаїтими засобами... вишиття, ткацтва, малярства, гончарства... Тут усе милує і чарує зір, усе співає по-своєму, співає барвами, колоритом, формами. Оце і є радість людської душі... Оце і є саме життя народу...»

Кахля. Іван Баранюк. м. Коломия, Івано-Франківська обл.
XIX ст. VЛІ-К «Музей Івана Гончара».
Tile. Ivan Baranuk. Kolomyia, Ivano-Frankivsk Oblast, 19th century.
Ukrainian Center of Folk Culture Museum of Ivan Honchar.

Ігор Пошивайло,
кандидат історичних наук,
заслужений діяч мистецтв України

Народна кераміка Folk Ceramics

Today as thousands years ago ceramic ware will impress every spectator without a fail. Bathed in water and burnt in fire the clay comes out with elegant shape, original decoration, enigmatic ornamentation, as well as skillfully hand made to lure us by its mysterious transformation. What is the phenomenon of ceramic art, where do its timeless and spaceless backgrounds stand?

Numerous ethnographic and mythopoetic studies testify that clay has played a highly sacral status in people's philosophical views around the world, and that it has been widely used during the history. In the mind of an early, and not infrequently, of a modern man the clay is viewed upon as a primary element of nature, a cosmic substance with universal characteristics. In our ancestors' world view the clay played a prominent role, it was surrounded with an aura of holiness and mystery, and it was identified with a living thing that has a soul. It was this mysterious substance that, according to people's beliefs, God used to create the earth, the sun and stars, and finally man. The earth produced both the first man and a whole surrounding him world of nature.

The importance of clay can be traced throughout evolutionary processes of civilizations in almost all spheres of man's activity: religious ceremonies and rituals, magic and healing, astrological and calendar observations, building, pottery, developing written languages, medical and industrial usage, with clay being a sort of indicator of the progress reached in exploring this element and surrounding world.

The clay ranked highly among natural minerals and artificial materials in people's early societies. The scope of ceramic artifacts from late stone age is very diverse indeed: ritual sculptures, toys, tableware; plates for writing, calendars, magic figures and bowls; lamps; adornment, seals, cinerary urn, sarcophaguses and coffins; etalons (replacements for money coins), balls for catapults; crucibles and moldings; disks for potter's wheels; bricks and tiles, idols, facing and glazed tiles; sewerage and drainage pipes; pipes for smith's bellows, smoking pipes, reaping-hooks, hoes, shanks; wall hooks, water mills, thermos bottles, containers for grain, feeders for animals; dovecots, beehives; churns; lampshades, sinks and wc pans, medicines, things for games etc. Later, when technologies of processing other natural materials developed, the clay gradually stepped aside. Nevertheless, modern sciences start discovering new possibilities of clay usage since it remains a unique material for application in isolation, decolouration, dry purification, concrete filling, medical treatment, paper formatting, tooth filling and dentures, artificial bones and complex body joints, musical instruments and stationeries, various filters and drills, plugs, non-conductors, semi- and superconductors, parts for radio- and TV equipment, paints, bioceramic coating of TV screens and fridges of new generations, internal-combustion engines, containment shell for fuel in nuclear reactors, elements of space ships...

Фрагмент символічних розписів на трипільському посуді.
Fragment of symbolic paintings on Trypillia tableware.

Куманець с/мт Опішне, Зінківський р-н, Полтавська обл. 1 половина XIX ст. УШНК «Музей Івана Гончара»
Kumanets (jug for alcohol drinks), Opishnae village, Zinkivskyi region, Poltava Oblast. The 1st half of the 19th century. Ukrainian Center of Folk Culture Museum of Ivan Honchar.

Гончарна майстерня. Фрагмент розпису давньогрецької посудини. V ст. до н. е., Мілан, приватна збірка.
Pottery workshop. Painting fragment of ancient Greek pitcher. 5th century BC. Milan, private collection.

It is a well known fact that clay has been a priority material in building industry back in old times and in today's world, which is due to not only unique physical and chemical properties of clay but also due to its ritual and magic implications. In fact, thanks to clay a house acquires an energetic shelter necessary for a person's normal life.

There is another interesting source for people to gain the knowledge — mythological traditions of different countries, according to which the clay plays an important part in anthropogenic processes as a material for creation of the first man's physical body. Philosophical concepts of this kind have in common weighty arguments both from the point of view of symbolic and metaphoric approaches as well as from physical and chemical considerations, which has been proved by recent studies: clay becomes a key factor in the processes of transformation from inorganic into organic nature — clay's particles served as catalysts and amino acid patterns needed for protein molecules formation — essential for organic life on our planet. In this context the clay in its turn was attributed, according to the principle of identity, a soul and was gaining features of a living being, in most cases of a woman.

Not coincidentally mythopoetic notions envision the earth-clay as a symbol of fertility, it was considered to be a female divine nature giving birth from its inside to life, creating magical transformations in substances, and emanating vital energy.

At early stages of studying and exploring his environment by man the clay appeared to be an important feature in the information and signs system of that times, a pivotal factor for rising written languages in some regions of the planet. Sacral signs, ancient myths and legends, scriptures and chronicles, astronomic observations, geographic and bilingual dictionaries, grammar and reading books, tractates on wizardry and medicine were «trusted» to clay exclusively. A special place in the ancient information system belonged to clay seals which starting from the bronze age were used as amulets with ritual ornaments or totems depicted on them.

Healing properties of clay are based first of all on vibration and qualitative characteristics of the mineral's internal activity. It is capable of focusing of the Earth's magnetic fluxes and it can transmit certain energetic circuits, which are widely used in ethno-medicine and healing practices in different countries. Magic properties of clay were used in various rituals and religious ceremonies. Yet, many modern tribes use clay objects in their rituals for one's soul purification.

According to world's mythological traditions there were gods-demi-urges, deities and spirits who turned to be the first potters, and in the beginning by means of different techniques they moulded in clay component parts of universe: stars, sun, moon, earth, and then they created living beings, in particular man. Mythological and folk sources worldwide point it out that ability to shape the clay and to change its physical state was gained by people in a way of direct learning, receiving, borrowing or even stealing divine knowledge rather than as a result of an accident or experiment.

For more effective implementation of heaven's knowledge in people race the highest powers of the universe had established a so called institute of patronage. Patrons were god-protectors of pottery who provided for foundation, strengthening and developing of this craftsmanship among people. Later on tutoring and protecting functions were handed over from gods to legendary mediators between gods and peoples — cultural heroes and saints.

It was a potter who appeared as a mighty deity in mythopoetic philosophy during the era of natural materials development, credited with supernatural powers, equipped with perfect ability to manage principle elements and forces — earth-clay, water, air, fire — while his craft was believed to be magic and witchery. Eventually a potter gets into high society ranks, acts as a mediator between the world of gods and the world of man, is believed to possess magic and mysterious powers as having a close connection with natural powers and being capable to control and use them. Potters of archaic societies stand out not only as artists and craftsmen but as priests and religious leaders as well. Only in separate regions pottery was considered evil and was despised long after that.

A crucial moment in the first attempts of a man to change the physical state of substance coincides with the beginning of firing clay objects. A potter's oven is considered to be a hearth in which elemental forces participate in mysterious interactions and substance transformations on earth. A potter's wheel attains a remarkable meaning of a symbolic magic circle having a universal round shape.

Processing the clay could be viewed upon as a ritual of clay transformation with the help of cold and hot, wet and dry, fire and earth treatment aimed at reaching ritual purity and harmony in all. A ceramic object made in accordance with all technology and ritual requirements, including demands to material itself, time, place and technology of production, was considered as divine and clean. Earthenware by means of rituals accompanying the process of making would acquire a sacral meaning and convey universal symbols as well as artist's manners.

There is an interesting approach to ceramics, in particular to ceramic tableware, which had existed in one or another way even before a man was created and symbolized universal principles and phenomena. Mythopoetic philosophy identified ceramic ware with astral objects — sun, earth, moon, stars. People's perception of ceramics sacral symbolism found reflection in early forms of religion. World's mythology pictures ceramics as one of major attributes of gods and deities symbolizing their power.

Кашля. Уманський р-н, Черкаська обл. XVIII–XIX ст.
УЦНК «Музей Івана Гончара».

Tile. Uman region, Cherkasy Oblast, 18th–19th centuries.
Ukrainian Center of Folk Culture Museum of Ivan Honchar.

Трипільський
стимізований образ
жінки у «масці».
Trypillian female
figurine in a "mask".

Глек. Покуття. Середина
XX ст. УЦНК «Музей
Івана Гончара».
Jug. Pokuttia. The middle
of the 20th century. Ukrainian
Center of Folk Culture
Museum of Ivan Honchar.

A pot's shape depends on material it is made of, what it's designed for, pottery traditions and creativity of a master himself. A harmony results from strict following to the basic proportions of vibration rhythm. Stability and likeness of shape in ceramics of different cultures of the world is obvious. It is provided not only by pragmatic and functional demands but by common backgrounds of folk traditions, archetypes of component factors and similarity in ceramic art.

Ornamentation alongside with other decorative instruments serves as effective way to represent wholeness and harmony of a ceramic object, contributing to its informative and symbolic message. Decoration of ritual ceramics in most traditional cultures was designed first of all to establish a connection with various aspects of life, revealing spiritual powers represented in pottery and in such way to collaborate with them.

Ukrainian folk ceramics starting from Trypillya age throughout traditions of the 8th–earliest 20th centuries can truly share the fame of pottery art from ancient China, Egypt, Iran, Mesoamerica, India and Japan, contributing to the European cultural traditions both of old times and of today. Ceramic heritage of Ukrainians includes mythopoetic perceptions of clay and pottery craft, religious attitudes, ornamentation semantics and system of signs making a worthy contribution to world culture.

Embracing pages of a glorious history (Neolith, Early Slavic, Chernyakhiv, Old Rus, and Mediaeval ceramics) Ukrainian pottery is ascending to a probably highest level of mastership in the 15th–18th centuries producing high quality tableware, toys, tiles, architectural elements such as painted and relief elements for arches, decorated square tiles etc.

A first third of the 20th century didn't see much change in folk traditions of major regional ceramic centers that exceeded in numbers 700 by that time and kept on their local features. Unfortunately, the hardships of early soviet times that followed such as forced collectivization, famine, political repressions turned ruinous for ceramic industry, with a slow revival seen only in first decades after WWII.

Present day status of traditional Ukrainian ceramics, unfortunately, enjoys the fame of a fading art. There are one or two old masters left working in once powerful pottery centres. Young ceramists quite often fail to revive traditional forms or to translate them into contemporary manners, breaking thereby age-long traditions and leaving a great heritage behind. Therefore, there is a strong need to support, to continue, and to develop the precious traditions of Ukrainian ceramics — unexhausted source of ritual, artistic, and practical applications — a living art of great fame.

by **Igor Poshyvailo**,
Candidate of History,
Honoured Art Worker of Ukraine